

Vajda Júlia

„Túl kell éljem ezt a borzalmat, hogy a poklok poklát túlélő elmesélje”

– gondolatok az európaiságról a soá egy „hivatásos mesélővé” lett túlélője kapcsán

„[A]kkor minden jó volt, minden falat* most visszagondolva megint azt mondom, hogy nem csoda, hogy nem hiszik el emberek, mert hogy embernek nevezett szörnyetegek mit tudnak csinálni, azt nem lehet elképzelni*, én se tudtam volna elképzelni*, és dacára annak, hogy azt mondtam magamba, hogy túl kell éljem a-, hogy ezt a borzalmat, a poklok poklát túlélő elmesélje – hogy ez soha többé ne fordulhasson elő - nem tudtam róla beszélni - azt mondtam ne kérdezzetek és csak attól a naptól kezdve beszéltem, amikor felszabadultunk -.”¹

mondja Panni a vele soá túlélőként készített narratív élettörténeti interjú negyvenötödik perce táján. Úgy mutatja magát, mint akit a lágerben a küldetés tudata tartott életben, később mégis „csak attól a naptól kezdve” beszélt el történetüket, „amikor felszabadultak”. Hogy tehát sok más túlélővel egyetemben ő is a hallgatást vá-

lasztotta. Vagy talán, nem is választotta. Inkább – érthető így is a szöveg – nem tudott nem mást választani.

•••

Elbeszélőnk 1920-ban született egy Budapesttől nem messze fekvő kisvárosban. Apja, aki ugyan a család szegénysége okán a 8 gyerek közül legnagyobbként egyedül nem tanulhatott, mire gyerekei a húszas évek elején megszülettek – Panninak két iker húga van – komoly egzisztenciát teremtett: jól menő fa- és építőanyag kereskedése van, s gyerekeit, a polgári iskola elvégzése után egy bécsi magánintézetbe küldi tanulni.

Panni és a két kisebb lány az Anschlusskor hagyja félbe bécsi tanulmányait, hazajöve ketten a szülők kereskedésében dolgoznak, a harmadik feljön Pestre kalapos tanoncnak. Panni 21 évesen, az utolsó pillanatban, amikor ez még egyáltalán lehetséges, fél-legálisan, – a fiú szülei tiltakozása ellenére, engedélyt szereznek – titokban férjhez megy nem-zsidó szerelméhez. Házasságuk azonban rövidéletű, pár hónap múlva elválnak. Panni hazamegy szüleihez, s egy zsidó ötvösnél lesz tanonc. Másfél évvel később volt férje, aki időközben újranoősült, meglátogatja. Azt ígéri, a háború után elvállik, s újra feleségül veszi.

Szüleit városukból deportálják, de Panni és két iker húga szerencséjükre épp Budapesten van, s így nem kerülnek velük együtt Auschwitzba. S bár a deportálást ők sem ússzák meg, Panni két húga még a halálmenet elején megszökik. Ő azonban nem tart velük, lágerbe kerül, Eszterrel együtt, aki tizenhárom évvel idősebb nála. Az Óbudai téglagyárban ismerked-

¹ Az interjú szövegét erre alkalmas jelek segítségével fonetikusán gépeltük le. Az itt közölt részletekben a helyesírást a jobb olvashatóság kedvéért közelítettük a szokásoshoz, de a központozásban nem alkalmazkodtunk teljesen ahhoz: csak azokon a helyeken tettünk vesszőt, pontot ahol interjúalanyunk hanghordozásával egyértelműen tagolta beszédét. Ugyanakkor a leírásban használt jelekből is csak néhányat őriztünk meg: félkövéren szedtük a hangsúlyosan ejtett szavakat, két „kacsacsőr” (> <) közé foglaltuk a halkán ejtett szavakat, =-et tettünk a hadarva mondott szavak közé, °-gal jelöltük a rövid szünetet, míg hosszabb szünet esetében a szünetet annak hosszával arányos kötőjel (-) sorozattal jeleztük: egy kötőjel fél másodpercnyi szünetet jelez. A kötőjel ugyanakkor, ha egy szórészlethez tapad, a szó félbeszakadását jelzi. A metakommunikációra vonatkozó jelzéseket dupla zárójelbe tettük ott, ahol a jelzett szakasz véget ér, míg azt a pontot, ahol ahol a jelzés érvénye kezdődik, / jellel jelöltük. Emellett az élőbeszéd jellegzetességeit, a köznyelvi fordulatosokat, a hibás ragokat, az összes ismétlést, nyögést változtatlanul hagytuk, illetve jeleztük.

nek meg, amikor összegyűjtik őket. Ettől kezdve mindenüket megosztják, s együtt csinálják végig a halálmenetet Ravensbrückbe. Ravensbrückben Eszter megmérgezi magát, de csak beteg lesz, nem hal meg, Panni saját ételét is neki adva ápolja. Pár napra rá, majd együtt kerülnek át a Siemensnek egy telepére dolgozni Bobrekbe, ahol április végén szabadulnak fel.

Hazajöve Panni megtudja, hogy szülei meghaltak Auschwitzban, de két iker húga várja itt-hon. Fizikailag felépül, s egyik hűgával belekezdene a szülői ház rendbehozatalába. Közben hétfévente feljár Eszterhez Budapestre. Hűgával három év után végül eladják a házat, s mindketten Pestre jönnek testvérükhöz. Panni befejezi tanulmányait, ötvös lesz, az Óra-Ékszer vállalatnál talál állást, s külön költözik a testvéreitől.

Eszter 1947-ben disszidál, levélben tartják a kapcsolatot Eszter ötvenes években elkövetett öngyilkosságáig.

Pannit ugyanezidőtájt felkeresi volt férje, de ő nem megy bele a kapcsolat folytatásába. Egyedül él, munkája révén sokat utazik, s nincsenek egzisztenciális gondjai. Negyvenes évei derekán, a hatvanas évek közepén megy férjhez egy nálánál tíz évvel idősebb férfihoz. Pár évre rá elégeti Eszter leveleit.

A hetvenes években mennek mindketten nyugdíjba.

•••

Panni soá előtti történetében mintha egy kiegyensúlyozott, harmonikus családi életet látnánk. Még az Anschluss, s a magyarországi zsidótörvények sem látszanak igazán nagy törésnek. Meg mintha még a nem zsidó anyós-após ellenállásával is sikerülne megküzdenie a párnak, legalábbis kezdetben.

Aztán mintha mindennek vége szakadna. Hiszen talán az ő tiltakozásuk az, ami a rövid időn belül való válást okozza. Vagy talán valami egyéb antiszemita környezeti hatás? Hisz azt nem feltételezhetjük, hogy a férfi, aki vállalta a titkos esküvő kockázatát hirtelen maga vált volna antiszemitává. Az alkalmazkodási igény, a félelem, a behódolás a külső nyomásnak annál inkább valószínűsíthető.

S akkor Panni? Mi játszódhat le benne? Lehetséges volna, hogy azt tervezték, vagy esetleg ő titkon arra számított, hogy ez tényleg csak egy formális gesztus, s kapcsolatuk mindennek ellenére fenntartható, s ha „helyreáll a világrend” valóban újra összeházasodnak? A fiú mindene-

setre talán valóban ezt hitte, talán tényleg így gondolta, amikor ezt mondta. Esetleg még az sem lehetetlen, hogy maga Panni szorgalmazta a válást, hogy legalább a férje ne legyen veszélyben. De hát mi oka lett volna erre? A törvények ezt a helyzetet önmagában nem szankcionálták.

Persze elképzelhető, sőt, felettébb valószínű, hogy bármi hangzott is el közöttük, Panni helyzetében ezt csak cserbenhagyásként lehetett megélni. Hogy nem elég, hogy sorra születnek az őt magát, s hitsorsosait, s velük együtt hitüket otthagyt zsidó származású társait – diszkrimináló törvények, még személyesen is elhagyják UGYANAZÉRT? Elhagyja az, akivel össze kívánta kötni az életét. S teszi ezt azután, hogy a titokban megkötött házasság gesztusával korábban épp az ellenkezőjét ígérte.

S akkor hogyan megy az akkor 21 éves fiatal Panni élete tovább? A két trauma, a magánéleti, s a zsidóságot általában sújtó, nyilván összegződik. Vagy esetleg egyik feledtetit, vagy legalább háttérbe szorítja a másikat? Lehetséges volna, hogy Panni azért nem akar testvéreivel együtt szökni, mert a magánéleti trauma oly súlyos, hogy feladta, s nem képes küzdeni az életéért? Esetleg a közös sorsban való osztozás segít feladni saját „privát” bánatát?

Mert azt nem feltételezhetjük, hogy e lépésének az az oka, hogy ne tudna jól együttműködni hűgaival. Erre semmi nem utalt a biográfiában. Mint ahogy arra sem, hogy Panni gyávább lenne náluk, hogy ő ne merné vállalni a szökés kockázatát. Sőt, épp azt láttuk, hogy a házasságkötéssel járó nehézségeket is bátran vállalta. S aztán a deportálás során is végigcsinálta Eszterrel annak öngyilkossági kísérletét is, s – hisz lágerkörülmények között a legenyhébb mérgezés fizikai következményei is beláthatatlanok, s élelem és víz hiányában nyilván csak rendkívüli áldozatok árán lehet a szervezet hiányait pótolni – sikerült visszahoznia barátját az életbe. S miközben – ahogy az adatok sejtetik – félelmet ekkor sem ismert, s nyilván mindent megtett, amit csak tehetett, mert barátjának volt szüksége rá, nyilván szörnyű kínokat élt meg. S nem is csupán a félelmet, hogy elvesztheti társát, de – immáron életében legalább másodszer –, hogy olyasvalaki hagyja el, vagy legalább próbálja meg elhagyni őt, akitől azt a legkevésbé sem várná, akinek a részéről azt – bármekkora legyen is a szenvedése, mely e lépésre készíti – azt nem lehet másnak, mint cserbenhagyásnak megélni. Haragot, melynek

az adott körülmények között nyilván nem lehet teret engedni. Haragot, melynek nyoma nyilván akkor is ottmarad, amikor kiderül, hogy Eszter „akciója” szerencsére nem járt sikerrel.

Panni, a lágerből hazatérve, látszólag hamar képes újrarendezni életét. A szülői ház rendbehozatala, az abban töltött évek talán segítik a szülőkért viselt gyász feldolgozását. Ráadásul az, hogy ezt egyik testvérével együtt teszi, s hogy mindeközben rendszeresen találkozik Eszterrel is, aki lágeréletében volt a társa, mintha lehetővé tennék számára, hogy két év után újult erőkkkel tudjon saját, önálló életet kezdeni, immár Budapesten, ahol a tanuláshoz is visszatér, s azonnal kap szakmájában állást.

Persze, a soá utáni láthatólag konszolidált életet, melyben látszólag nem okoz komoly törést a szülők elvesztése, s melyben látványosan a házasság okozta trauma sem mutatkozik, nyilván megzavarja Eszter disszidálása, s későbbi öngyilkossága. Az együtt végigküzdött, végigszenvedett hónapok után mintha Panninak Eszter –, aki már korábban is megpróbálta egyszer otthagyni őt, de aztán mégis visszatért hozzá az életbe –, lenne az igazi társa, s mintha a kapcsot közöttük e cserbenhagyás és az azt követő „feltámadása” Eszternek, s Panni látható megbocsátása csak erősítené. Talán még akkor is így van ez, amikor Eszter távozása után csak levélben tudják tartani a kapcsolatot. Mert akkor, talán hasonlóan a lágerbéli öngyilkosság utáni időkhöz, Panni még remélhet, bízhat Eszter visszatérésében, meg abban, hogy ezzel a helyzettel – hogy Eszter él, csak épp messze van – meg lehet tanulni együtt élni. Ugyanakkor Eszter, a nyilván anyainak megélt barátnő, mint látjuk, a későbbiekben megint maga döntött úgy, hogy itt hagyja a földi világot, s vele Esztert is. S halála, a veszteség, mely most már nem visszafordítható, mintha nem lenne feldolgozható: el kell a leveleit égetni. Azért, mert Eszter elvesztésére emlékeztetik? Vagy azért, mert ennek a veszteségnek Eszter maga az oka, s Panni a saját haragjával nem tud megküzdeni? Hisz lettek légyen Eszter lágerbéli indokai mégoly érthetőek is, az elhagyás kísérletére az életben maradás sem feltétlenül ad feloldozást. Vagy azért, mert hiánya a közösen átélt szenvedésre emlékezteti? Ugyanakkor – függetlenül Panni kezdetben idézett vallomásától –, bármi legyen is a helye az emlékek verbális megidézésének kettejük kapcsolatában, Eszter halálával Panninak igazi társa nincs, talán nem is lehet többé az üldöztetésre való emlékezésben.

Mindenesetre minden látszólagos felszíni „rendezettség” ellenére ez a levél-égetés szemet szúr. Jelzi, hogy mélyebben valami nagyon fáj, hogy valamit nem lehet elrendezni. Hogy az emlékekkel valami komoly baj van, s el kell tüntetni azt, ami előhívásukra késztet.

S persze, kérdezhetnénk, miért is lenne ez másképp? Nyilván önmagában az üldöztetés maga is elég ahhoz, hogy a világ, Panni saját, személyes világa, soha több elrendezhető ne legyen. De túl ezen, hogy ez nyilván így van, s tökéletes elrendezést várnunk abszurd lenne, a múlttal való birkózásnak a nyugodtnak tűnő felszín alatt fennmaradó kínjára utal, gondolhatjuk, az is, hogy a felszabadulás – s az első házasság tragikus felbomlása – után még húsz évnek kell eltelnie, mire Panni újra olyan társra talál, akivel meg tudja osztani életét. Eddigre persze – ne feledjük, a hatvanas évek közepén járunk, s Panni elmúlt negyven, férje pedig ötven fölött jár – már túl idősök ahhoz, hogy ne csak ketten tartozzanak össze, de gyerekük is lehessen. Ennyi időre van szüksége Panninak ahhoz, hogy újra bízni tudjon valakiben? Vagy arra a „bizonyosságra”, hogy már nem várhatja el tőle a világ, hogy gyermeket hozzon a világra? Hogy már nem akarhatják tőle azt, hogy igazi felelősséget vállaljon? Vagy hogy most ő szolgáltasson ki valakit a világ kegyetlenségének? Hogy ebben összegződne az, hogy Panni, akinek a személyes trauma, melyet a férje viselkedése okozott, önmagában is elég lehetett volna ahhoz, hogy feladja a küzdelmet, a lágerben mégis küzdött az életben maradásért, sőt Eszteréért is, esetleg talán önmagáért is inkább Eszter kedvéért, s hogy Eszter személyében, ha más értelemben is, de újra társra talált, de ő „visszaélt” ezzel a bizalommal, s megpróbálta otthagyni őt? S esetleg Eszter későbbi, immáron második, most már sikeres „cserbenhagyási kísérlete” is hozzáadódott a fiatalkori házasságban keletkezett traumához, és azzal együtt talán a szülőkért viselt gyász elrendezetlenségéhez? Hogy végeredményül mindezek együtt csorbították Panni képességét a kapcsolódásra, az együttélésre, vagy legalábbis arra, hogy azt meg merje próbálni?

•••

„[E]szter, mikor felszabadultunk, akkor azt mondta, hogy a cirkos rubánkat elégeti, mert az életünk, eddigi életünk be van fejezve és egy új életet kell elkezdeni – s mindent el akartunk felejteni -”,

mondja Panni a már idézett narratív életútintertjában pár perccel korábban. Előtte ért történetében a felszabaduláshoz, amikor is elmondta, hogy az milyen betegen érte őt, meg hogy az amerikai katonáknak nem sikerült az, ami azután az oroszoknak igen: nevezetesen megerőszakolni őket, s éppen hosszan ecsetelte az élelemhez jutással kapcsolatos élményeit. Mindezidáig a görcsösség legkisebb jele nélkül, de a kronológiára gondosan ügyelve, összeszedetten mesélt, s így értünk el a szép gyerekkori emlékek, majd a nehezedő idők, s végül magának az üldöztetésnek a felidézése után történetében a felszabaduláshoz, s a csíkos ruha elégetéséhez.

A felejtésen gondolkodik. A lezáráson. A felszabadulás után érzett felejtés vágyon. A szertartáson, amelyet ehhez kigondoltak. Azon az érzésen, hogy az újrakezdéshez a múltat el kell felejteni. Szimbolikusan meg kell semmisíteni.

„[A] táborba azt hittük, hogy soha többet nevetni nem tudunk”, folytatja talán épp a szimbolikus aktus szükségességének taglalását. Vagy talán annak kibontását vezeti fel, hogy hogyan sikerült mégis visszatalálni? Hogy milyen szerepet játszott ebben a ruha elégetése?

„[D]e ahogy nem volt a vesztély és a borzalom mögöttünk, a hátunk mögött”, kezd bele valóban a megváltozott világ taglalásába, a felszabadulás, a félelem elmúlta keltette felszabadító érzés taglalásába, s a(z emberi) természet csodájára jár, amely – láthatólag így éli meg – meglepően gyorsan segíti ezt a visszatalálást:

„csodálatos a természet, hogy elkezdünk tervet szőni”, mondja, s elmeséli, hogyan képzeltek a hazaindulást, s a segítséget, amit ahhoz szerezhetnek:

„hogy hogy kerülünk baba, hogy mit fogunk legelőször csinálni* azt mondtuk csak Berlinig nehéz eljutni és ott elmegyünk a követségre és kérünk útlevelet, fölbívjuk a hozzátartozókat, megkérdezzük értünk tudnak-e jönni és hazamegyünk* igen ám, de ez naivitás volt - hat hétig tartott, mert onnan Ravensbrückből semmi közlekedési eszköz nem ment*”.

Majd az idézet után azzal folytatja beszámolóját, hogy túl azon, hogy a betegsége, gyengesége milyen nehézzé tette az utat, milyen nehéz volt közlekedési eszközt találni, amivel elmehetnek, milyen gondot jelentett a helyzetük elfogadtatása is, hogy volt, hogy nem akarták elhinni nekik, hogy Ravensbrückben voltak, mert

„mi már jól néztünk ki, mert a hat hét alatt magunkra szedtünk egy jó pár kilót, miután félóránként, kanalanként ettünk, előbb csak könnyű dolgokat és aztán később a búsos dolgokat és zárt* úgyhogy már nem néztünk ki csontváznak -”,

s hogy ezáltal milyen kikérdezésnek vetették őket alá, de hogy végül kaptak papírt. S hogy a papír eredetijét ugyan Ravensbrück-nek adta, de a másolatot meg tudja mutatni. Majd ismét az emlékeihez való viszonyán kezd morfondírozni.

„hogy miért tettem félre, azt akkor nem tudtam”, mondja, s azzal folytatja, hogy
„és mikor Walter jött '90-be, akkor vettem elő a papírokat*”,

utal egy olyan személyre, akiről addig még nem volt szó. Valakire, aki vélhetően német, s akit valamiért nem csak, hogy érdekelnek Panni emlékei, de akit Panni érdemesít is arra, hogy a kedvéért – láthatóan sok-sok év után először – elővegye a sublót mélyéről az elrejtett, feledésre ítélt emlékeket. Majd elmeséli, hogy mi állt a papírban, s hogy a papír milyen segítségével nyújtott akkor, amikor katonai járművekre kérérdzkedtek fel az utazáshoz. S hogy éjjel nem közlekedhettek, ezért ilyenkor szállást kellett kérniük, s hogy

„volt ahol beengedtek bennünket a házba, de voltak németek, akik nem --”.

Majd azzal folytatja, hogy elő kellene vennie a papírokat ahhoz, hogy meg tudja mondani, végül pontosan mikor értek Berlinbe. Majd elmeséli, hogy

„Potsdamer Platzon a Brandenburgi kapunak az egyik fele orosz zóna volt, a másik fele amerikai*”, s hogy Walter, amikor ezt mesélte neki,

„akkor nem hitte ezt el nekem és utána nézett és beigazolódott, hogy tényleg így volt*”, mondja. Büszke rá, hogy neki volt igaza? Vagy félt annakidején, hogy kiderülhet, hogy téved? Hogy nem hisznek neki? Vagy ha egyszer tévedett, utána már nem fognak? Vagy haragszik Walterre, amiért nem bízott benne?

S továbbmesélve elmondja, hogy hogyan tette le őket a zónahatáron az amerikai teherautó, s hogy aztán hogyan tudakozódott a vasútállomás után, s hogy tudták meg, hogy az is – mint

minden, amit láttak maguk körül – le van bombázva, s hogy közlekedés nincsen. Majd hogy útközben hallottak egy működő szállodáról, ahol azután, amikor kérték az útlevelet, ő dührohamot kapott, hogy

„idefelé nem kértek útlevelet, hajtottak bennünket, akkor most se kérjenek! --”, ami után, így az emlék, nem csak bocsánatot kértek tőlük, de azonnal kaptak segítséget is.

A dühroham emléke okozza? Vagy a bocsánatkérés keltette elégtétel emléke? – A csíkos ruha, a csíkos ruha elégetése mint emlék, s vele az emlékezés, az emlékek felidézésének témája most újra visszatér.

„és mentünk az utcán* és ja, a csíkos ruhát mikor Eszter elégette, hogy ez az életünk befejeződött, soha többet nem beszéltünk egy szót se, ami volt, a táborról -.”

Majd a tetveiktől való megszabadulásról beszél, hogy a serkék eltávolításának kudarca kapcsán érte őket a már korábban tulajdonképpen előjelzett felismerés, hogy

„jé, mi tudunk nevetni is!”, s azzal folytatja, hogy ezekben a napokban, melyeket a már korábban említett üresen talált faházban töltöttek, hogyan irányította ő Esztert, aki nem tudott főzni, ételük elkészítésében. Aztán időben legalább tíz évet előreugorva egy másik emlékét idézi fel, s az addigra már disszidált barátnője Ciprusról írt levelének egy akkori főzésekre utaló sorát idézi. S az utalással visszatérve az elbeszélés addigi fonalához, a faházbéli betegsége időszakának évvel kapcsolatos emlékeit idézve az akkori érzékelés másságára reflektál:

„[A]kkor minden jó volt, minden falat*”,

Majd témát vált, s ha nem is tudatosan, de mintha a korábban kételkedőnek láttatott Walterrel kerülne párbeszédbe, mintha most helyreigazítaná kicsit magát, s megértené a kételkedésen kapott férfit is:

„most visszagondolva megint azt mondom, hogy nem csoda, hogy nem hiszik el emberek, mert hogy embernek nevezett szörnyetegek mit tudnak csinálni, azt nem lehet elképzelni*, én se tudtam volna elképzelni*”, mondja az emberben rejlő elképzelhetetlen gonoszra való reflexióval mentve fel azokat, akiknek nehezére esik történetét elhinni, tér vissza saját magához, s talán felmenteni igyekezve magát is, arról beszél, hogy

„dacára annak, hogy azt mondtam magamba, hogy túl kell éljem a-, hogy ezt a borzalmat, a poklok poklát túlélő elmesélje -- hogy ez soha többé ne fordulhasson elő -”,

mert neki meg az emlékezés oly nehéz, hogy nem tudott e fogadalmának eleget tenni.

„[N]em tudtam róla beszélni - azt mondtam ne kérdezzetek és csak attól a naptól kezdve beszéltem, amikor föl szabadultunk -”.

Majd, mintegy azt hangsúlyozva, hogy a rossz emlékek felidézésében nincs különbség az „egyikek”, s a „másikak” által elkövetett atrocitások között, azt mondja, hogy

„még az orosz katonák erőszakát sem beszéltem, csak a jóról, csak arról, hogy terveket tudtunk csinálni”,

s tökéletes biztonsággal vesz fel újra az elbeszélés erre a pillanatra elejtett fonalát. Arról mesél, hogyan oldották meg a ruhák elégetése okozta problémát azzal, hogy átalakították a ruhákat, amiket a házban, ahol már két-három napja bujkáltak, találtak. S hogy persze a berlini szállodában ezt senki nem tudta a ruháikról megállapítani. S ezzel visszatérve a hazajövés megszervezésének történetéhez, azt meséli el, hogyan intézte Eszter, hogy kapjanak élelmiszerjegyet, majd, mint aki demonstrálni akarja, hogy képes a jóra emlékezni, úgy mesél a berlini napokról, mint egy kedélyes nyaralásról.

„[É]s dacára annak, hogy olyan rövid idő után, a háború után a romok között a kávéházak működtek, a teraszok* nyár volt, ki lehetett ülni, fodrász működött, csak kellett törölközőt és szappant vinni* utazási iroda működött*”

Majd, hogy bele ne feledkezzünk ebbe az idillbe, nem csak azt meséli el, hogy

„jegyet nem adtak, csak tanácsot, hogy melyik a legbiztonságosabb út, hogy lehet hazakerülni --”,

hanem visszatér az élelmiszerjegy szerzés témájához is, hogy

„nagyon kevés volt a fejadag, de sört lehetett jegy nélkül kapni és hála Istennek gyenge sör volt, tehát nem lehetett berúgni, amennyit csak bírtunk, annyit ittunk sört, folyékony kenyér, tehát a gyomrodba volt valami -”,

s látszatra, mint aki kiváltságos helyzetével dicsekszik, ismét azt hangsúlyozza, hogy

„a szállodának az éttermébe már mindenki tudta, hogy kik vagyunk és jegy nélkül is a pincér hozott ki ételt”.

De miért, ennek unos-untalan való ismételtetése? Pusztán a felszabadulás öröme lenne ez? Vagy az akkori érzés, az ott érzett bizonytalanság, amellyel szemben meg kell győznie önmagát, bukkan fel általa? Hogy nehéz volt elhinnie, hogy az üldöztetésnek valóban vége, s hogy nem csak vége, de abban a pillanatban olyasvalami is, amiért hirtelen épp ellenkezőleg lett megkülönböztetett?

A szöveg persze itt is, s a későbbiekben, amikor az ügyintézés részletei mellett arról hallunk, hogy amint felfedezik, hogy már a zenei élet is újraindult, hangversenyjegyet vesznek, mintha szándékosan a kontrasztot érzékeltetni lenne hívatott. Mintha azért kellene olyan erősen hangsúlyozniuk a felszabadulás képeinek a felszabadulást, mintha azért kellene elmesélni, hogy

„láttunk egy plakátot, az első zenekari estjét azoknak a zsidó zenészeknek, akik a Hitler által el voltak tiltva”,

s hogy bár

„a koncertterem romos volt”,*

s hogy *„két nappal előbb volt a koncert mielőtt elindultunk haza”,*

s hogy *„tömve volt a terem, nagy virágcsokrok”,*

hogy azután szembe lehessen azt állítani az elbizonytalanító érzéssel, amelyet, úgy emlékszük, akkor Eszternek ki is mondott, hogy ui.

„ezek, akik most ujjonganak és tapsolnak, ezek között hányan vannak olyanok, akik az eltiltottak között voltak - mert azt nem lehetett tudni, hogy náci bűnösök, vagy nem --”

S mintha ez a ma tudatosan nyilván ott munkáló bizonytalanság, vagy akár bizonyosság, hogy de, igen, tudni lehet, sokan nem lehettek mások, mint náci bűnösök, lenne hívatott az emlékezésben előkészíteni azt az, itt diadalmas-ként megéltnek láttatott érzést, hogy

„ember vagy és nemcsak büdös heftling és nemcsak egy szám, hanem névvel, emelt fővel hangversenyen ülhetsz, ezt nem tudom elmondani, hogy újra ember vagy, azt csak az tudja megérteni, aki átélte valami szörnyűséget, hogy mit jelentett az -”

Majd a felszabadultság élményeit továbbszöveve állatkerti látogatásukról szóló beszámolója után hirtelen vált. Arról beszél, hogy

„és a Walternak kezdtem el mesélni '90-be --”.

Az emlékezés témához értünk vissza hát, az emlékek felidezéséhez, sőt, megosztásához.

„[A]kkor azt mondtam”,

folytatja, majd, mint aki saját akkori belső bizonytalanságát idézi fel,

„hogy lehet, hogy nem hiszed el”,

majd a megnyugtató élménnyel folytatja, hogy

„de amikor kimentem, és mindent megtaláltunk, és úgy volt, ahogy meséltem, hogy ez volt az első zenekari est”,

folytatja, mint aki magát is meg akarja nyugtatni, hogy emlékezete nem csal, s aztán, mintha nem is csak erről, vagy nem is elsősorban erről lenne szó, azzal folytatja, hogy

„akkor azt mondtam a Walternak, hogy örültem, hogy bizonyítva van, hogy amit meséltem, az nem egy kitalált valami, úgy ahogy sokan mondják”,

mondja, mint aki valamiért talán már maga sem hisz egészen saját magának, majd kimondja, hogy

„mert félttem, hogy nem hiszed el”,*

szólal meg most már tudatosan is a bizonytalanság hangja. S miután felidézi Walter döbentnek hangzó válaszát, hogy ui.

„akkor rám nézett és azt mondta, hogy miért ne hittem volna el?”,*

tulajdonképpen a saját döbbenetét fogalmazza meg, a saját bizonytalanságát, hogy mindez tényleg megtörtént, megtörténhetett-e:

„[M]ondom, mert ez olyan bibetetlen, hogy két nő ezt végigcsinálja és haza tudjon jönni”.*

S letéve ezt a terhet, azt, hogy a mából, a „normalitásból” visszanezve mindez valójában teljesen hihetetlen, tud újra visszaugrani időben s visszakanyarodni a történethez, s továbbmesélni a hazaút viszontagságait, s felidézni a Berlinből Csehországba való hajóutat.

„[A] jegyet is félretettem egy borítékba, hogy miért, azt nem-”,

vált hirtelen újra absztraktabb témára, s kezdene bele, hogy elgondolkodjon a saját viszonyán az emlékeiről, s az emlékeit őrző tárgyakon, de hirtelen megtorpan. Mi juthatott eszébe? Valami ijesztő, elmesélhetetlen? Vagy hirtelen valami, ami most egyszer csak fontosabbnak tűnik?

„[S]ajnos Eszternek a leveleit, amit kintről írt, azt nem tettem el, mert amikor ide költöztünk a férjemmel, második férjemmel, akkor ezeket a leveleket elégettem”,

meséli rémületet keltve a hallgatóban a képpel, melyen a múlt egy újabb darabját látja elhamvadni. Panni, akinek az életére a gázkamrák, a krematórium árnya vetül, mintha bizonyos pontokon nem tudna a múlttal máshogy, mint az égetéssel, talán részben a trauma ismétlésével megbirkózni.

„[M]ert én állandóan sírtam, amikor az Eszter leveleit olvastam*”,

vallja meg, jelezve, hogy az égetés valóban a veszteséggel – hisz, mint hallottuk, Eszter diszszidált –, a veszteség feldolgozni nem tudásával van kapcsolatban.

„[A] kapcsolat az fennmaradt akkor is, amikor ő diszszidált ’47-ben-”,

mondja magát összeszedve, s hirtelen a saját elbeszélésére, talán arra, hogy úgy érzi, elötörő érzelmei túl erősek, reflektál, hogy ui.

„kicsit, azt hiszem, kapkodva mesélem*”,

s miután az interjú készítője megnyugtatja, hogy minden a legnagyobb rendben, hirtelen maga is kimondja, hogy

„de tudod a visszaemlékezés nem könnyű még ennyi idő után sem --”, s azt kéri, hogy

„tartunk egy kicsi szünetet, iszom egy pohár vizet, jó”,

s a szünet után, talán hogy ne neki kelljen visszatalálnia oda, ahol az elbeszélésből kimekült, felajánlja beszélgetőtársának, hogy

„kérdezz, ha valamit akarsz.”

Ne tartsunk azonban most már velük, s ne kövessük tovább Pannit, amint emlékeivel birkózik, s hallatlan lelkiemelővel és tudatossággal igyekszik rájuk reflektálni, hogy azután érzelmei mégis előntsék, s az elbeszélésből kiköpkentsék. S mielőtt témát váltanának, gondolkodjunk el egy picit a hallottakon.

Panni, aki úgy mutatja magát, mint aki a lágerben megfogadta, hogy mesélni fog, s aztán meg, mint aki nem volt erre mégsem képes. A történetben is csak egyetlen osztálytársáról hallunk, akivel beszélt a lágerről. S közben, azt is látjuk, hogy Panni ma – 2006-ot írunk ekkor – mégis mesél. Ahogy az elemzett szöveg kapcsán láttuk, azon a ponton feltétlenül részletesen, összeszedetten, reflektáltan. Érzelmei csak néha sodorják el, s készítenek arra, hogy szünetet tartson, vagy át akarja adni az irányítást.

Közben már az interjú tízedik percétől kezdve emlegeti azt a bizonyos Waltert, aki a fentebb idézet szövegrészben is felbukkant, s akiről rendre azt halljuk, hogy különböző dolgokat kiderített az ő történetével kapcsolatban. S bár magától azt, hogy ki is pontosan a férfi – meglepő módon, mintha evidensnek venné, hogy tudjuk –, nem meséli el, annyi sejthető, hogy Walter – egy vélhetően már a holokauszt után született német – férfi, aki valamiért kutatja egy olyan túlélő csoport sorsát, amelybe Panni is beletartozik. S azt is érezni szövegéből, hogy Walter megjelenése fordulópont lehetett.

Jóval később, amikor már lezárult az interjúnak az a szakasza, amelyben ő maga mesélt, s már kérdezek is, megkérem, hogy meséljen Walterről. Azt mondja, hogy

„ő egy fiatal hőzöngő egyetemista volt, most 58 éves, tehát még meg sem született abba az időbe, és elment dolgozni a Siemens-Haske művekhöz, és az archívumba nem találta meg ’38-tól ’45-ig az iratokat - és akkor elkezdett kutatni – és eleinte a Siemens cég fizette az ő munkáját és minden évbe évfordulónon a Siemens cég meghívta a túlélőkből, akik a Walter megtalált* kereste mindenütt, mind a huszonöt országban, ahonnan voltak* és így került hozzám.”

Majd miután beszámolt megismerkedésük részleteiről, meséli el, hogyan beszélgettek először, hogyan mesélte el neki lágerélményeit, majd hogy

„aztán telefonált a Walter, hogy ’95-be, az 50 éves

felzabarádulásra, az ünnepélyre menjek ki, hogy van-e annyi lelkierőm, hogy össze tudom szedni magam és okvetlenül menjek el -- az volt az első kimenetelem Németországba -- te!, a gyomrom az itt volt a torokomba és a szívem is ott dobogott -- de mikor láttam, hogy az ifjúság és a vezetőség, a ravensbrücki múzeumba, meg az egyetemisták hogy mennyire dolgoznak, mert a neonácizmus él és van egy magja, de hogy milyen munka folyik ott, amikor itt Magyarországon még semmi ezzel kapcsolatba nem volt, akkor úgy megnyugodtam és örültem, hogy kimentem és láttam a fiatalokat --”

Majd beszámol arról, hogy azóta magyarországi pozitív példát is látott, sőt, maga is jár magyar iskolákba is mesélni az élményeiről, s hogy részt vett olyan utazáson is, ahol magyar gyerekeket vittek el Ravensbrückbe, illetve német fiatalok is hozott hozzá Walter, hogy meséljen nekik. Majd azzal zárja a témát, hogy maga is megfogalmazta azt, amit eddig csak éreztünk, hogy ui. Walter megjelenésével megtört a jég, hogy

„a Walter az, aki megnyitott, és aki azt mondta, hogy ezzel tartozol az elpusztítottakért -- ezzel nyitott meg >és ebbe igaza volt<* hogy legalább ennyit tebe-tek értük* temető nincs, sírjuk nincs, ahova megy az ember, de hogy ne legyenek elfelejtve -- ami sajnos egyre fontosabb”.*

Vajon mitől van az, hogy az emlékeiről egyáltalán nem beszélő Panni nem csak, hogy hivatásos mesélővé vált, de hogy ráadásul mindez egy soá után született német férfi hatására történt, tehetjük fel a kérdést magunknak. Vagy ha esetleg ez utóbbi nem igaz, akkor mi okozta a kétség kívül bekövetkezett változást? Köztudomású, hogy bár a rendszerváltáskor ezt reméltük, a magyar közélet nem változott abba az irányba, hogy könnyebbé vált volna a zsidó származást, vagy bármiféle másságot vállalni. Az öregedés lenne a magyarázat? Sokan mások, a soá túlélői közül, akikkel kutatásomban interjút készítettünk, mondta azt, hogy eljött az idő, hogy mesélniük kell, mert nem vihetik magukkal a történeteiket a sírba. Ez azonban kevésnek tűnik egy ilyen gyökeres átváltozás megmagyarázásához.

Lehetséges lenne, hogy Panninak valamiért könnyebb egy „messzi földről jött idegennek” mesélnie? Hogy az idegen talán nem csak, hogy kevésbé emeli be a közös traumába a saját privát traumáját, de vele a közös traumáról is könnyebb talán beszélni. Hisz Walter, lévén né-

met, abból az országból érkezett, amelyben az 1968-ad diáklázadások, majd később a Historikerstreit radikális fordulatot hozott. Ott ugyanis felnőtt egy nemzedék, amely számon kérte szüleiket, hogy mit tettek. Számon kérték rajtuk a soát, s ezáltal megindult egy olyan folyamat, amelynek során Németország – azaz akkor még csak az NSZK – minden más, a II. világháborúban a Harmadik Birodalommal szövetséges országnál jobban feldolgozta a soát, s amelyben ennek révén minden más országnál inkább lehetővé vált a soáról való beszéd. Panni pedig egy olyan országban él, amelyben mindez egyáltalán nem történt meg, amelyben sem ő, sem senki más, aki túlélte a soát, vagy aki felmenői ilyen történeteiket magára veszi, nem pusztán azért nem kerülheti meg azt a kérdést, hogy magát zsidónak, zsidó magyarnak, vagy magyar zsidónak vallja, vagy pedig magyarnak, mert a soá tudattalanul még a tudatosan elutasított zsidó identitást is felerősíti, hanem azért sem, mert egy a mai napig oly sokszor és oly sokakat, köztük a zsidókat is kirekesztő közegben ez semmiképp nem lehetséges. Walterrel szembenülve, aki egy a soával való szembenézést is felvállaló németiséget képvisel, egy olyan németiséget, amely egyben egy olyan európaiság is, amelyben a holokauszt tagadása már 1985 óta bűncselekménynek számít, ez a kérdés nem tevődik fel. S ez az, amiben ők ketten egyik lehetnek, s ami sokkal inkább lehetővé teszi Panni számára a mesélést, mint a saját közege, ahol mindmáig előfordulhat, hogy egy középiskolai tanár – tanórán kívül bár, de a politikai nyilvánosság előtt – a holokausztot megkérdőjelezi, s ahol 2010-ben maga a köztársasági elnök kérte – a szólásszabadság védelme érdekében – az alkotmánybíróság normakontrollját a gyűlöletbeszédet tiltó törvény tervezetére.

Aki pedig egyszer elkezd mesélni, ráérez annak ízére, megérzi annak gyógyító hatását, sőt, mi több, még azt az érzést is kapja, hogy volt értelme szenvedésének. Hisz története elmesélésével taníthat, megbékélést hirdethet, s így a világot is jobbá teheti. S ez az addigi búskomorság helyett erőt, s hivatástudatot ad. Személyes szinten pedig talán valamelyest könnyebbé teszi a „magán” trauma cipelését, s segít megtalálni a választ a ki vagyok én: magyar, magyar zsidó, zsidó magyar vagy zsidó kérdésre, s segít abban is, hogy bármi legyen a válasz az előbbi kérdésre, e furcsa, ellentmondásos magyar közegben is ki merjen lépni a nyilvánosság elé, s ott is el tudja mesélni saját történetét.